Bij veel natuurbeschermers leeft het hardnekkige misverstand dat het, voordat de mens een belangrijke milieufaktor werd, in Nederland wat de natuur betreft een tamelijk eentonige boek was: een beperkt aantal soorten natuurgebieden (bossen, moerassen, kustgebieden etc.) met daarbinnen weinig afwisseling.

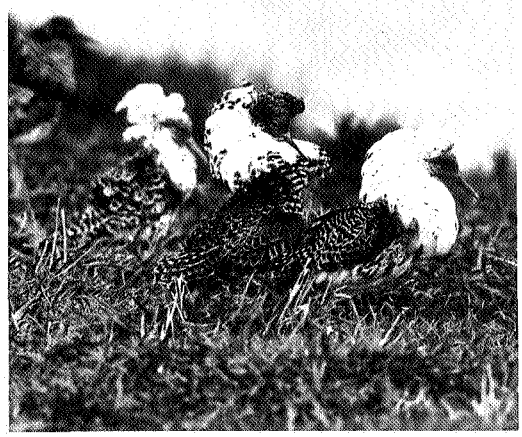

Rik Herngreen

VAN DE KEMPHAAN EN DE KIEVITSBLOEM

Natuurontwikkeling en landbouwtechnologie naar een nieuwe coalitie?

PAS DOOR DE LANDBOUW (DIE VAN VROEGER dan) zou de in de tijd konstante ruimtelijke variatie zijn ontstaan die de grote natuurlijke rijkdom mogelijk maakte die in ons land rond 1900 zijn hoogtepunt zou hebben bereikt: *'Men deed overal wat anders, maar op één plaats steeds hetzelfde'*. Het door Hubert Cornelisz, Poot bezongen genoeglijk leven des gerusten landmans bracht ons ahw. vanzelf attrakties als de kemphaan en de kievitsbloem.
In deze visie was het, helaas, evenzeer de landbouw die na 1900 een groot deel van die variatie in de ruimte en konstante in de tijd, en daarmee de natuurlijke rijkdom weer teniet deed: *'Men doet nu overal hetzelfde, maar steeds wat anders'*, en de meeste natuur kan daar niet tegen. Voor behoud en herstel van natuurwaarden zouden dan ook beheers- en exploitatiemethoden nodig zijn die in belangrijke opzichten (intensiteit, nutriëntenstroom, seizoensindeling, ruimtelijke variatie, stabiliteit in de tijd) nogal lijken op de landbouwmethoden van toen. De hoogst te waarderen natuurwaarden zouden, zo bezien, afhankelijk zijn van voortdurend menselijk ingrijpen op een bepaald (laag) intensiteitsnivo. Ze worden gemeten naar het succes van die soorten die door zulk ingrijpen worden bevoordeeld maar het bij toenemende kultuurdruk niet zouden redden: de kemphaan en de kievitsbloem.

Archeologisch en historisch onderzoek in Nederland en nieuwe inzichten in ekologische processen (veelal opgedaan in buiten ons land gelegen gebieden waar de natuur wat vrijer spel heeft) hebben aan het gezag van deze benadering veel afgedaan. Gebleken is dat verreweg de meeste dier- en plantesoorten die nu in ons land voorkomen er al waren voordat mensen hun stempel op Nederland begonnen te zetten en, belangrijker, dat die soorten deel uitmaakten van (en ontstaan zijn in wisselwerking met) ekosystemen waarin reeds lang verdwenen soorten een belangrijke stukturerende en differentiërende rol speelden: tegenover de enkele kultuurvolgende soorten die er bij zijn gekomen (kool van de zeekant, granen en akkeronkruiden uit het oosten, mussen uit rotsgebieden) en de door mensen mogelijk gemaakte toename van enkele al aanwezige soorten (weidevogels) staat een gigantisch verlies aan soorten waarvan we ons nauwelijks meer kunnen

Boerderij in de Reiderwolderpolder

Koolzaadvelden bij Delfzijl

indenken dat die ooit hebben behoort tot de wezenlijke kenmerken (de term komt uit de Natuurbeschermingswet) van de Nederlandse natuur. Wie kan zich nu nog voorstellen dat ons land nog niet zo heel lang geleden het domein was van kraanvogel en buidelmees, van wisent en pelikaan, van eland en zilverreiger? Is het dan niet wat mager dat wij ons (bij voorkeur in ruilverkavelings-verband), in dezelfde omgeving waar, bij wijze van spreken, eertijds zeearenden hun jongen voedden met zaagbekken, beroemen op en inspannen voor volières en siertuinen: op het op enkele plaatsen in onnatuurlijke hoge dichtheden voorkomen van de kemphaan en de kievitsbloem?

Gebleken is tevens dat de ruimtelijke verscheidenheid, ook zonder des landmans nijver eggen, ploegen, zaaien en maaien, veel groter moet zijn geweest dan men altijd vermoedde. Men bleek de variatiebevorderende invloed van natuurlijke opbouw- en afbraakprocessen veroorzaakt door wind, water en ijs te hebben onderschat, evenals de betekenis van herbivorie door grote en kleine planteneetende dieren (oerossen, rupsen): invloeden die aan de ruimtelijke verschillen in abiotische omstandigheden een extra dimensie konden geven. Een momentopname van natuurlijk Nederland zou een rijk geschakeerd mozaïek te zien gegeven hebben, waarin voor elke soort een (tengevolge van de zeer specifieke eisen die veel soorten stellen veelal bescheiden) plaats was: voor de wolf en voor de steur, maar ook voor de kemphaan en de kievitsbloem.

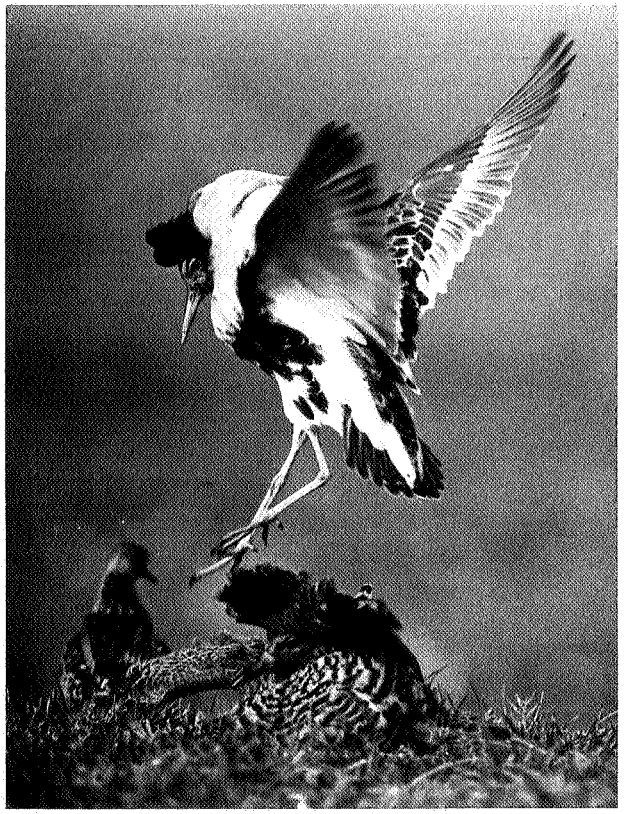

Stabiele klimax

In het verlengde hiervan moest nog een kernthema van de traditionele natuurbescherming op de helling: de gedachte dat de natuur ertoe neigt (of dat althans zou moeten doen) om in een bepaald gebied via een aantal successiestadia een min of meer stabiele klimax te bereiken en het daarvan afgeleide streven om het beheer te richten op het bereiken en vervolgens handhaven van die klimax (iets dat overigens, als het al lukt, veelal buitengewoon duur is). In grote natuurlijke systemen (althans in qua fysische omstandigheden min of meer met ons land vergelijkbare gebieden) blijken stabiele klimax-situaties echter eerder uitzondering dan regel. Sterker nog, afbraak- en degeneratieprocessen zijn in het geheel van veel ekosystemen van wezenlijke betekenis. Er horen specifieke organismen bij die een belangrijke rol kunnen spelen in de voedselketen (bijvoorbeeld: een lokale 'rupsenplaag', die in een groot natuurlijk systeem altijd wel ergens voorkomt, levert stapelvoedsel voor insekteneetende vogels). Ook is afbraak een voorwaarde voor het vóórkomen, steeds ergens in het systeem, van de opeenvolgende stadia van opbouw met de daarbij horende specifieke organismen . Het mozaiek uit de vorige alinea blijkt bij nader inzien een kaleidoscoop: de stukjes zijn er steeds allemaal, waar wel steeds weer ergens anders. Dat geldt niet alleen voor notoire zwervers als de dwergstern, maar ook voor soorten die men tegenwoordig tracht te beschermen binnen de grenzen van agrarisch beheerde reservaatjes, zoals de kemphaan en de kievitsbloem.

Zo verschuift het ekologisch referentiekader van de natuurbescherming van een statisch 'Nederland anno 1990' naar een dynamisch beeld van 'het komplete ekosysteem'. Zo verschuift ook de prioriteit voor het natuurbeheer van het opbouwen en vooral ook onderhouden van klimaxsituaties naar het (ten dele met behulp van technische ingrepen in systeem-variabelen) mogelijk maken van belangrijke natuurlijke ekologische processen van opbouw en afbraak. Het is verheugend dat deze benadering in essentie terug te vinden is in de stukken met betrekking tot de Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening die nu op tafel liggen. De gedachten gaan duidelijk uit naar een ekologische hoofdstruktuur bestaande uit kerngebieden (grote natuurgebieden met min of meer komplete

systemen, waarin zelfregulatie voorop staat) en kleinere natuurgebieden (met afgeleide funkties), onderling verbonden door middel van korridors (verbindingszones) en stepping stones (kleine, apart gelegen gebieden die de migratie tussen kerngebieden — en daarmee de benutting van wisselende omstandigheden — kunnen vergemakkelijken. Op deze ruimtelijke struktuur en zijn betekenis voor Noord-Nederland wordt elders nader ingegaan. Ik houd het er op dat realisering ervan ertoe zal leiden dat, ook in het Noorden, allerlei organismen (vaak tijdelijk) zullen kunnen opduiken op plaatsen waar ze sinds mensenheugenis niet meer zijn waargenomen. Tot die organismen behoren zeker ook de kemphaan en de kievitsbloem.

Dat deze weg nu ook in het kader van het ruimtelijk beleid lijkt te worden ingeslagen is vooral belangrijk omdat de verschuiving van het referentiekader van de natuurbescherming niet alleen aanleiding geeft tot een wijziging in het beheer van sommige van de bestaande natuurgebieden, bossen en waardevolle agrarische kultuurlandschappen, maar ook tot een forse areaal-uitbreiding van de natuurgebieden en tot een herschikking van funkties in het landelijk gebied. Alleen in grote aaneengesloten (of althans onderling goed bereikbare) natuurgebieden is er immers voldoende ruimte voor het naast elkaar bestaan van de verschillende successiefasen, zodat een bepaalde soort altijd wel ergens terecht kan. De ruimte voor deze areaaluitbreiding zal moeten worden gevonden in een zo zuinig mogelijk omspringen met ruimte door andere sektoren, met name de landbouw.

Zo is dus de natuur opnieuw, maar nu op een geheel andere manier, afhankelijk geworden van de landbouw; alleen als die er in slaagt om duurzaam en zonder ernstige externe milieueffekten zeer hoge hektare-produkties te realiseren in daarvoor speciaal ingerichte koncentratie-gebieden, kan er voldoende aaneengesloten ruimte worden geschapen voor de natuur en voor aan de natuur gerelateerde maatschappelijke funkties zoals natuurgerichte rekreatie, natuurlijke waterzuivering en waterretentie, visserij, jacht en in sommige gevallen ook winning van oppervlakte-delfstoffen. Daarmee wordt de natuurbescherming wellicht tot bondgenoot ipv. tot vijand van de nieuwe technologische ontwikkeling. Dit is overigens een heel andere benadering dan in een deel van de milieubeweging gangbaar is. Daar probeert men, in de ijdele hoop dat de natuur binnen het landbouwgebied daar wel bij zou varen, juist te bevorderen dat in principe alle landbouw zo extensief mogelijk — en daarmee ten koste van een zeer aanzienlijk ruimtebeslag — wordt beoefend. Voor dit soort landbouw is de term 'geïntegreerd' misleidend.

High-tech landbouw

De toekomst van de natuur is dus in hoge mate afhankelijk van het succes van nieuwe, ruimte- (en energie- en grondstoffen-) besparende landbouwtechnologie. Dat succes verdraagt zich, binnen de voor hoge produkties te ontwikkelen arealen, nauwelijks met het behoud en de ontwikkeling van natuurwaarden. De natuurbescherming zal dan ook bereid moeten zijn om terwille van de winst die ze elders kan behalen, in die gebieden verliezen te incasseren. Overigens blijft ook in die gebieden landschappelijke aankleding ten dele met elementen die natuurwaarden herbergen, heel goed mogelijk.

De vraag is natuurlijk of een dergelijke efficiëntie (= zuinig met ruimte, energie en grond- en hulpstoffen per eenheid produkt) high-tech-landbouw technisch haalbaar en ekonomisch aantrekkelijk is en of het, als dat zo is, voordelig is deze in koncentratie-gebieden tot ontwikkeling te brengen. Voorzover nu te overzien is dit zeker het geval. Het onderzoek verloopt bemoedigend en in de praktijk is ook al heel wat bereikt. Wel zou het helpen als de prijs van de faktor arbeid ten opzichte van die van de faktor kapitaal gunstiger zou worden. Veel van de extra opbrengst die per eenheid ruimte, energie en grondstoffen kan worden behaald is namelijk het gevolg van de inzet van arbeid, zowel op het landbouw-bedrijf als in de r en d-sfeer. Het gangbare idee dat hoogproduktieve landbouw per sé grootschalig en arbeidsextensief is, is dan ook niet zonder meer juist. Wat de koncentratie betreft ligt het ekonomisch voordeel voor de hand: een efficiënt gebruik van weg-, water- en afzet-infrastruktuur, uitwisseling van kennis en produkten, een in verhouding tot de oppervlakte geringe randlengte (waarlangs maatregelen tegen externe effekten moeten worden getroffen).

Deze beschouwing lijkt een pleidooi voor een tweedeling van het landelijk gebied: een hoogdynamisch, hoogproduktief en hypermodern landbouwareaal waar men steeds alert kan reageren op impulsen uit markt en technologie en een (vergeleken bij die dynamiek) laagdynamisch netwerk van natuurgebieden en verbindingszones met een aantal eveneens laagdynamische (niet voortdurend andere eisen stellende) maatschappelijke nevenfunkties. Er zijn echter goede redenen om niet naar een twee-, maar naar een driedeling te streven: er moet ook een fors areaal zijn aan zeer extensief gebruikte landbouwgrond. Dat areaal heeft immers een aantal zeer belangrijke funkties te vervullen: buffer tussen natuur en hoogproduktieve landbouw, produktiemilieu voor smakelijke kwaliteitsprodukten (vlees, zuivel, wild; een in potentie grote markt), rekreatie-omgeving, reservegebied om tegenslagen in de ontwikkeling van de hoogproduktieve landbouw (genenreservoir, hooileverancier voor vee dat kwalitatief zeer hoogwaardig voer nodig heeft etc.), behoud van het kultuurlandschap en de daarmee samenhangende natuur-achtige (zoals hoge dichtheden van de kemphaan en de kievitsbloem). De financiering van dit areaal (dat, evenals de intensieve en de natuurgebieden in principe met behulp van de bestaande landinrichtingswetgeving kan worden aangewezen en ingedeeld) zou enerzijds kunnen komen uit de markt voor zijn (bijzondere, dus relatief dure) produkten en diensten, anderzijds uit bv. de overheveling van quota vanuit deze gebieden naar de voor hoge produkties te ontwikkelen gebieden, uit het bestaande relatienota- en bergboeren-instrumentarium en tenslotte wellicht uit iets als een heffing op de (door de overheid mogelijk te maken) voordelen van het kunnen boeren in optimaal in te richten koncentratiegebieden voor hoge produkties. Het is vooral in deze extensieve gebieden, dat de traditionele waarden van de natuurbescherming blijvend tot hun recht zullen komen, maar zelfs dan het geval zou zijn bij voortzetting van de huidige beleidslijnen.

Al met al lijkt het verstandig om, juist terwille van de natuur, moderne landbouwmethoden die met behulp van relatief weinig grondstoffen en energie per eenheid produkt zeer hoge hektare-produkties halen, te ondersteunen en aan te moedigen. Het gegeven dat de afzetmarkt voor de produkten van die landbouw nauwelijks groeit terwijl de produktie per hektare stijgt, maakt het in principe mogelijk om grote hoeveelheden grond te gaan gebruiken voor agrarisch extensieve produkties en voor natuurontwikkeling. Zulks tot het heil van eland en lynx, maar ook tot dat van kemphaan en kievitsbloem. •